

Ο επιτάφιος λόγος του Περικλή

34. Τον ίδιο χειμώνα οι Αθηναίοι, ακολουθώντας την πατροπαράδοτη συνήθεια, τέλεσαν δημόσια την ταφή εκείνων που πρώτοι σκοτώθηκαν σε αυτόν τον πόλεμο. Η ταφή γίνεται με τον ακόλουθο τρόπο. Φτιάχνουν μια σκηνή κι εκθέτουν τα οστά των νεκρών για δυο μέρες, κι ο καθένας φέρνει στον δικό του κάτι, αν θέλει. Κι όταν έρθει η ώρα της εκφοράς, αμάξια μεταφέρουν κυπαρισσένια φέρετρα, ένα για κάθε φυλή τα οστά του καθενός είναι μέσα στο φέρετρο της φυλής του. Ένα όμως φέρετρο άδειο, στρωμένο, το μεταφέρουν στα χέρια είναι των αφανών, εκείνων που τα σώματα δε βρέθηκαν να τα σηκώσουν. Την εκφορά παρακολουθεί όποιος θέλει, πολίτης και ξένος· στον τάφο βρίσκονται και περιμένουν και γυναίκες από το συγγενολόι που στήνουν θρήνο. Τους αποθέτουν λοιπόν στο δημόσιο νεκροταφείο, που βρίσκεται στο πιο ωραίο προάστιο της πόλης και σ' αυτό κάθε φορά θάβουν τους νεκρούς του πολέμου, εκτός από εκείνους που έπεσαν στο Μαραθώνα· εκείνων την παλικαριά την έκριναν ξεχωριστή και τους έκαμαν τον τάφο στον τόπο της μάχης. Κι όταν τους σκεπάσουν με το χώμα, ένας άντρας ορισμένος από την πολιτεία, που και για πολύ συνετό τον ξέρουν κι επιβάλλεται με το κύρος του, λέει γι' αυτούς τον επαινετικό λόγο που ταιριάζει ύστερα φεύγουν. Έτσι γίνεται η ταφή κι όσο κρατούσε ο πόλεμος, όσες φορές τους τύχαινε να'χουν νεκρούς, ακολουθούσαν τη συνήθεια. Γι' αυτούς λοιπόν τους πρώτους νεκρούς ορίστηκε να μιλήσει ο Περικλής του Ξανθίππου. Κι όταν ήρθε η ώρα, προχώρησε από τον τάφο σ' ένα βήμα καμωμένο ψηλό, για ν' ακούγεται όσο γινόταν πιο μακριά στο συγκεντρωμένο πλήθος, κι έλεγε στην ουσία τ' ακόλουθα.

35. «Οι περισσότεροι απ' αυτούς που έχουν μιλήσει εδώ ως τώρα επαινούν κείνον που πρόστεσε στην καθιερωμένη τελετή το λόγον τούτον, γιατί νομίζουν πως είναι ωραίο να εκφωνείται για να τιμηθούνε στην ταφή τους οι νεκροί των πολέμων. Εγώ θα είχα τη γνώμη πως σε ανθρώπους που δείχτηκαν γενναίοι με έργα, θα'ταν αρκετό με έργα να δειχτούν κι οι τιμές, όπως αυτά που και τώρα βλέπετε ότι ετοιμάστηκαν με τη φροντίδα της πολιτείας γύρω από τούτη την ταφή, και να μην κινδυνεύουν αν γίνουν πιστευτές οι παλικαριές πολλών από ένα μονάχα άντρα, αν μιλήσει καλά ή άσχημα. Γιατί είναι δύσκολο να μιλήσει κανείς με το σωστό μέτρο σε θέμα στο οποίο με πολύ κόπο γίνεται πιστευτό ότι λέει την αλήθεια. Γιατί όποιος ξέρει καλά τα γεγονότα κι είναι ευνοϊκός ακροατής, θα θεωρήσει ίσως ότι λέγονται αυτά κάπως κατώτερα απ' όσα ξέρει και θέλει ν' ακούσει, κι όποιος πάλι δεν τα γνωρίζει, θα νομίσει, από φθόνο, ότι μερικά είναι υπερβολές, αν τύχει κι ακούσει κάτι που ξεπερνά τη δύναμή του. Γιατί οι έπαινοι, όταν λέγονται για άλλους, είναι ανεχτοί μονάχα ως εκεί που καθένας νομίζει ότι κι ο ίδιος είναι ικανός να κάμει κάτι απ' όσα άκουσε για τα παραπάνω απ' τη δύναμή του, επειδή αμέσως τον πιάνει η ζήλια, δε δίνει πίστη. Αφού όμως οι πρόγονοι έκριναν πως έτσι αυτά είναι καλά, πρέπει κι εγώ, ακολουθώντας τη συνήθεια, να προσπαθήσω να ικανοποιήσω όσο μπορώ πιο πολύ, του καθενός σας την επιθυμία και τη γνώμη.

36. «Θα αρχίσω από τους προγόνους πρώτα είναι αλήθεια, δίκαιο μαζί και ταιριαστό σε τέτοια τελετή να τους δίνεται η τιμή αυτής της μνημόνευσης. Γιατί ζώντας στη χώρα αυτή οι ίδιοι πάντα, η μια γενιά ύστερα απ' την άλλη, χάρη στην αντρειά τους μας την παρέδωσαν ελεύθερη ως σήμερα. Και κείνοι λοιπόν είναι άξιοι για έπαινο κι ακόμη περισσότερο οι πατέρες μας αυτοί, κοντά σ' εκείνα που κληρονόμησαν, απόχτησαν την ηγεμονία που έχουμε, όχι χωρίς κόπο, και την άφησαν σ' εμάς τους τωρινούς. Της ηγεμονίας αυτής τη δύναμη

αυξήσαμε περισσότερο εμείς εδώ, όσοι σήμερα βρισκόμαστε ακόμη κάπου στην ώριμη ηλικία, κι ετοιμάσαμε την πόλη να 'χει απόλυτη αυτάρκεια σε όλα και για πόλεμο και για ειρήνη. Αυτών εγώ τα πολεμικά κατορθώματα τα οποία αποχτήθηκε το καθένα, ή αν κάποτε εμείς οι ίδιοι ή οι πατέρες μας αποκρούσαμε θαρραλέα κάποιον επιδρομέα βάρβαρο ή Έλληνα, θα τα παραλείψω, γιατί δε θέλω να μακρηγορώ 'ανθρώπους που τα ξέρουν. Ποιες όμως αρχές ακολουθώντας φτάσαμε σ' αυτήν την ακμή και με ποιό πολίτευμα και τρόπο ζωής έγινε η πόλη πιο μεγάλη, αυτά θα παρουσιάσω πρώτα κι ύστερα θα προχωρήσω και στον νεκρών των τωρινών τον έπαινο, γιατί νομίζω πως μια τέτοια ώρα δε θα 'ταν άπρεπο να ειπωθούν αυτά, κι ακόμη πως είναι ωφέλιμο όλο το συγκεντρωμένο εδώ πλήθος πολιτών και ξένων να τ' ακούσει.

37. «Έχουμε πολίτευμα που δεν αντιγράφει των άλλων τους νόμους, αλλά πιο πολύ είμαστε εμείς παράδειγμα σε μερικούς παρά μιμητές τους. Κι έχει τούτο το πολίτευμα το όνομα ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ, γιατί δε διοικούν οι λίγοι, αλλά οι περισσότεροι· κι είναι όλοι οι πολίτες μπροστά στους νόμους ίσοι για τις ιδιωτικές τους διαφορές· για την προσωπική όμως ανάδειξη και τις τιμές, καταπώς ξεχωρίζει καθένας σε κάτι προτιμείται στα δημόσια αξιώματα, πιο πολύ γιατί είναι ικανός παρά γιατί τον ανάδειξε ο κλήρος· ούτε πάλι κάποιος, επειδή είναι φτωχός, κι ενώ μπορεί να κάμει κάτι καλό στην πολιτεία, εμποδίζεται απ' αυτήν την ασήμαντη κοινωνική του θέση. Κι όχι μονάχα στη δημόσια ζωή μας ζούμε ελεύθεροι, αλλά και στις καθημερινές μας σχέσεις είμαστε λυτρωμένοι από την καχυποψία μεταξύ μας και δεν θυμώνουμε με το γείτονά μας, αν κάτι καταπώς τον ευχαριστεί, ούτε παίρνουμε απέναντί του το ύφος του ενοχλημένου, πράγμα που μπορεί βέβαια να μην τον βλάπτει, σίγορα όμως τον στενοχωρεί. Κι ενώ στην ιδιωτική μας ζωή δεν ενοχλούμε ο ένας τον άλλο, στα δημόσια πράγματα δεν κάνουμε παρανομίες από εσωτερική προπάντων παρόρμηση, υπακούοντας στους κάθε φορά άρχοντες μας και στους νόμους, ιδιαίτερα σε κείνους απ' αυτούς που έχουν ψηφιστεί για την προστασία των αδικημένων και σ' όσους, αν κι άγραφοι, όμως φέρνουν ντροπή αναμφισβήτητη στους παραβάτες.

38. «Αλλά και για το πνεύμα μας φροντίσαμε και βρήκαμε πάρα πολλούς τρόπους ξεκούρασης, με τη συνήθεια να τελούμε αγώνες και γιορτές απανωτά όλον το χρόνο και να 'χουμε, καθένας για τον εαυτό του, τα καλοσυγυρισμένα σπιτικά μας· η καθημερινή ευχαρίστηση που δίνουν αυτά αποδιώχνει τη στεναχώρια. Ακόμη φτάνουν, μια και η πόλη μας είναι τόσο δυνατή, από κάθε γωνιά της γης τα πάντα κι έτσι συμβαίνει εμείς να μη χαιρόμαστε σαν περισσότερο δικά μας τ' αγαθά της χώρας μας απ' ό,τι κείνα των άλλων ανθρώπων.

39. «Διαφέρουμε απ' τους αντιπάλους μας και στη μελέτη των πολεμικών σ' ακόλουθα. Την πόλη μας την έχουμε ανοιχτή σ' όλους και ποτέ με ξηνηλασίες δεν εμποδίζουμε κάποιον να δει ή ν' ακούσει κάτι, που αν δεν έμενε κρυφό και το 'βλεπε κάποιος εχθρός θα μπορούσε να ωφεληθεί, γιατί πιο πολύ στηριζόμαστε όχι στις ετοιμασίες και στα στρατηγήματα παρά στην προσωπική μας ευψυχία την ώρα της δράσης. Και στην ανατροφή, ενώ εκείνοι, με επίπονες ασκήσεις, από παιδιά ακόμη κυνηγούν την αντρεία, εμείς, μόλο που ζούμε άνετα, βαδίζουμε μ' όχι λιγότερο θάρρος στους ίδιους κινδύνους. Και να η απόδειξη· οι Λακεδαιμόνιοι δεν εκστρατεύουν μονάχοι τους στη χώρα μας, αλλά μ' όλους τους συμμάχους τους, ενώ εμείς μονάχοι εισβάλλουμε στη χώρα των άλλων και, μ' όλο που πολεμούμε σε ξένη γη, χωρίς δυσκολία, τις περισσότερες φορές, νικούμε αυτούς που υπερασπίζονται τα σπίτια τους. Και συγκεντρωμένη τη δύναμή μας κανείς εχθρός ως τώρα δεν αντιμετώπισε, γιατί εμείς, ταυτόχρονα, και το ναυτικό φροντίζουμε και στη στεριά στρατό, σε πολλά μέρη, από μας τους ίδιους στέλνουμε. Κι αν κάπου οι εχθροί συγκρουστούν με κανένα μικρό μας τμήμα, αν νικήσουν μερικούς από μας, καυχιούνται πως μας απόκρουσαν όλους, αν πάλι νικηθούν, λένε πως νικήθηκαν απ' όλους μας μαζί. Κι όμως, αν έχουμε τη θέληση ν' αντικρίζουμε τον

κίνδυνο πιο πολύ ζώντας ανέμελα παρά μ' επίπονες ασκήσεις, και με αντρεία που δεν την επιβάλλει τόσο ο νόμος όσο ο τρόπος της ζωής μας, μας μένει το κέρδος και να μη καταπονιόμαστε απ' τα πριν για τα μελλοντικά δεινά κι όταν έρθουμε σ' αυτά να μη δειχνόμαστε κατώτεροι στην τόλμη από κείνους που αδιάκοπα μοχθούν. Και γι' αυτά η πόλη μας αξίζει να τη θαυμάζει κανείς κι ακόμη για άλλα.

40. «Αγαπούμε το ωραίο στην απλότητα, αγαπούμε τα γράμματα χωρίς να καταντούμε μαλθακοί: (Φιλοκαλούμεν δε μετ ευτελείας και φιλοσοφούμεν άνευ μαλακίας). Τον πλούτο πιο πολύ τον έχουμε σαν ευκαιρία για έργα παρά σαν αφορμή για καυχησιές: τη φτώχεια του να παραδέχεται κανείς δεν είναι ντροπή: μεγαλύτερη ντροπή είναι να μην πασχίζει με τη δουλειά να γλιτώσει απ' αυτήν. Μπορούμε οι ίδιοι να φροντίζουμε για τις δικές μας υποθέσεις και μαζί για τις δημόσιες και μόλο που καθένας μας είναι απασχολημένος με τη δουλειά του, άλλος τούτη άλλος κείνη, δεν είμαστε γι' αυτό λιγότερο κατατοπισμένοι και στα πολιτικά. Γιατί μονάχοι εμείς αυτόν που δεν παίρνει καθόλου μέρος σ' αυτά τον θεωρούμε όχι φιλήσυχο, αλλά άχρηστο, κι εμείς οι ίδιοι ή κάνουμε ορθές σκέψεις και προτάσεις πάνω στις υποθέσεις της πολιτείας ή, τουλάχιστον, παίρνουμε σωστές αποφάσεις γι' αυτές, γιατί δε νομίζουμε πως τα λόγια βλάπτουν τα έργα, αλλά ότι πιο πολύ βλάπτει να μη διαφωτιστούμε πιο μπροστά με το λόγο για τα όσα πρέπει να κάνουμε. Γιατί και σε τούτο, αλήθεια, ξεχωρίζουμε, ώστε οι ίδιοι και πολύ τολμηροί να'μαστε και πολύ να συλλογίζομαστε όσα θα επιχειρήσουμε: ως προς αυτό, στους άλλους η άγνοια φέρνει τόλμη απερίσκεπτη κι η γνώση δισταγμό (αμάθεια μεν θράσος, λογισμός δε όκνον φέρει). Και πιο δυνατή ψυχή δίκαια θα λογαριαστεί πως έχουν εκείνοι που ξέρουν πεντακάθαρα και τα φοβερά και τα ευχάριστα κι όμως γι' αυτό δεν προσπαθούν ν' αποφύγουν τους κινδύνους. Και στην εκδήλωση φιλικής διάθεσης απέναντι στους άλλους, είμαστε αντίθετοι με τους πολλούς, γιατί αποχτούμε τους φίλους μας όχι με το να μας ευεργετούν αλλά με το να τους ευεργετούμε (ου γαρ πάσχοντες ευ, αλλά δρώντες κτώμεθα φίλους). Κι είναι ο ευεργέτης φίλος πιο σταθερός, γιατί προσπαθεί να διατηρεί τη χάρη που του χρωσιέται με τη συμπάθειά του σ' αυτόν που έχει κάμει το καλό, ενώ κείνος που χρωσιέται χάρη είναι λιγότερο πρόθυμος, επειδή ξέρει ότι την καλοσύνη του θα την κάμει όχι για να του χρωστούν χάρη, αλλά για να ξεφλήσει χρέος. Και μονάχοι εμείς βοηθούμε άφοβα τους άλλους, όχι τόσο από συμφεροντολογικούς υπολογισμούς όσο από τις άδολες φιλελεύθερες πεποιθήσεις μας.

41. «Συνοψίζοντας λέω ότι και η πόλη μας στο σύνολό της, είναι η παιδευτική εστία της Ελλάδας και καθένας από μας, ο ίδιος άντρας, έχω τη γνώμη πως θα μπορούσε, με την πιο μεγάλη άνεση και χάρη, να παρουσιάσει τον εαυτό του ολοκληρωμένο σε πάρα πολλές εκδηλώσεις της ζωής. Κι ότι αυτά που λέω δεν είναι καυχησιές για την κατάσταση, αλλά πραγματική αλήθεια, το φανερώνει η ίδια η δύναμη της πόλης μας που την αποχτήσαμε με αυτούς τους τρόπους ζωής. Γιατί μονάχη αυτή, από της τωρινές πόλεις, στη δοκιμασία αποδείχεται ανώτερη από τη φήμη της, και μονάχη αυτή, ούτε στους εχθρούς που ήρθαν εναντίον της δίνει αφορμή να αγανακτήσουν από ποιούς κακοπαθούν, ούτε στους υπηκόους να παραπονεθούν ότι τάχα τους κυβερνούν ανάξιοι. Και επειδή παρουσιάσαμε τη δύναμή μας με μεγάλα σημάδια, κι όχι, αλήθεια, δίχως μάρτυρες, κι οι σύγχρονοι κι οι μεταγενέστεροι θα μας θαυμάζουν, χωρίς να'χουμε καθόλου ανάγκη ούτε από έναν Όμηρο για να μας υμνήσει, ούτε από κανέναν άλλο που με τα λόγια του για μια στιγμή θα τέρψει, την ιδέα όμως που σχηματιζόταν για τα έργα μας θα'ρχόταν να τη ζημιώσει αργότερα η πραγματική αλήθεια. Εξαναγκάσαμε κάθε στεριά και θάλασσα να ανοίξει διάβα στην τόλμη μας και στήσαμε παντού μνημεία αθάνατα, μαζί για τις επιτυχίες και τις αποτυχίες μας. Για μια τέτοια λοιπόν πόλη κι αυτοί εδώ, έχοντας τη δίκαιη απαίτηση να μην τη στερηθούν, πολέμησαν γενναία και σκοτώθηκαν, κι από μας που μένουμε καθένας είναι φυσικό να θέλει να υποφέρει οτιδήποτε για χάρη της.

42. «Γι' αυτό ακριβώς και μίλησα πλατιά για την πόλη, γιατί ήθελα και να σας διαφωτίσω πως δεν αγωνιζόμαστε για τα ίδια πράγματα εμείς κι όσοι δεν έχουν τίποτε παρόμοιο μ' αυτά, και ταυτόχρονα να στηρίξω σε φανερές αποδείξεις τον έπαινο αυτών για τους οποίους τώρα μιλώ. Και πραγματικά έχει ειπωθεί από μένα του επαίνου τούτου το πιο μεγάλο μέρος· γιατί με όσα εγώ την πόλη ύμνησα, τα κατορθώματα αυτών εδώ και των ομοίων τους τη στόλισαν και για λίγους Έλληνες, όπως γι' αυτούς εδώ, θα φαινόταν ο έπαινος ισόβαρος με τα έργα τους. Και νομίζω πως ο τωρινός θάνατος αυτών εδώ φανερώνει την αντρεία τους είτε τούτος είναι το πρώτο μήνυμά της είτε η τελευταία επισφράγιση της. Γιατί, αλήθεια, σε κείνους που στ' άλλα φαίνονται κάπως κατώτεροι, είναι δίκαιο, η παλικαριά που δείχνουν στους πολέμους για την πατρίδα να μπαίνει μπροστά και να τα σκεπάζει όλα· γιατί με την αντρεία τους εξαφάνισαν τ' άλλα κακά, κι έτσι, όλοι μαζί, πιο πολύ ωφέλησαν παρά ο καθένας, με τα ατομικά σφάλματά του, έβλαψε. Απ' αυτούς εδώ τους νεκρούς όμως, κανείς, ούτε πλούσιος προτίμησε να χαιρέται κι άλλο τα πλούτη και δείχτηκε δειλός, ούτε φτωχός, με την ελπίδα που δίνει η φτώχεια, πως μπορεί μελλοντικά να γλιτώσει απ' αυτήν και να γίνει πλούσιος, προσπάθησε να αναβάλει τη συμφορά αντίθετα, έκριναν πως πιο ποθητή απ' αυτά είναι η τιμωρία των εχθρών και μαζί νόμισαν ότι αυτός ο κίνδυνος είναι ο πιο ωραίος, κι έτσι θέλησαν, αντιμετωπίζοντάς τον, τούτους να τους εκδικηθούν, εκείνα να τα επιθυμούν. Για το άγνωστο της επιτυχίας του αγώνα βασίστηκαν στην ελπίδα, γι' αυτό όμως που αντιμετώπισαν στην πράξη θεώρησαν χρέος τους να βασιστούν στον εαυτό τους. Και μέσα πια σ' αυτόν τον κίνδυνο προτίμησαν να αγωνιστούν και να πεθάνουν παρά να υποχωρήσουν και να σωθούν, κι έτσι την ντροπή να τους λένε δειλούς απόφυγαν, βάσταξαν όμως τον αγώνα, δίνοντας τη ζωή τους, και πάνω σε μιαν ελάχιστη στιγμή, κείνην ακριβώς που κρινόταν η τύχη τους, γλίτωσαν όχι από το φόβο, πιο πολύ απ' την ιδέα του φόβου.

43. «Κι αυτοί εδώ, αλήθεια, σαν άξια παιδιά της πόλης, τέτοιοι δείχτηκαν· όσοι όμως μένουμε πρέπει βέβαια να ευχόμαστε να 'χουμε καλύτερη τύχη, να θεωρούμε όμως χρέος μας να μην έχουμε καθόλου πιο άτολμο φρόνημα απέναντι στους εχθρούς, λογαριάζοντας όχι μονάχα με το νου την ωφέλεια από την αντρεία, για την οποία, μόλο που την ξέρετε οι ίδιοι καλά, θα μπορούσε κανείς να μακρολογά, αναφέροντας πόσα καλά υπάρχουν στο ν' αντιστέκεσαι στους εχθρούς, αλλά πιο πολύ θωρώντας κάθε μέρα στην πράξη τη δύναμη της πόλης κι αγαπώντας τη με πάθος· κι όταν σας φανεί ότι είναι μεγάλη, να συλλογίζεστε πως αυτά τ' απόχτησαν άντρες τολμηροί που ήξεραν το χρέος τους κι είχαν φιλότιμο την ώρα της δράσης· κι αν καμιά φορά αποτύχαιναν σε κάποια προσπάθειά τους, όμως γι' αυτό δεν έκριναν άξιο να στερήσουν την πόλη απ' τη δική τους αντρεία, αλλά την πρόσφεραν σ' αυτή σαν την πιο ωραία συνεισφορά τους. Γιατί προσφέροντας όλοι μαζί τη ζωή τους, έπαιρναν ξεχωριστά ο καθένας τον αγέραστο έπαινο και τον πιο λαμπρό τάφο, όχι τόσο αυτόν που κείτονται, όσο κείνον στον οποίο η δόξα τους μένει και μνημονεύεται αιώνια σε κάθε ευκαιρία που παρουσιάζεται, είτε πρόκειται για λόγο είτε για δράση. Γιατί των μεγάλων αντρών τάφος είναι όλη η γη και σημάδι της ύπαρξής τους δεν είναι μονάχα η επιγραφή μιας στήλης στην πατρίδα τους, αλλά και στις ξένες χώρες, μες στην ψυχή καθενός. Ζει άγραφη θύμηση, πιο πολύ για την απόφασή τους παρά για το έργο τους. Αυτοί λοιπόν εδώ, αφού σας γίνουν τώρα παράδειγμα και σκεφτείτε πως ευτυχία σημαίνει ελευθερία και ελευθερία σημαίνει αντρεία, να μην δειλιάζεται μπροστά στους κινδύνους του πολέμου. Γιατί δε θα'ταν και τόσο δίκαιο να μη λογαριάζουν τη ζωή τους, όσοι δυστυχούν και δεν ελπίζουν σε κανένα καλό, αλλά όσοι στη ζωή που τους μένει κινδυνεύουν να πέσουν απ' την ευτυχία στη δυστυχία, και που γι' αυτούς η διαφορά θα είναι εξαιρετικά μεγάλη, αν συμβεί και αποτύχουν. Γιατί σ' έναν άντρα με φρόνημα, είναι πιο πικρή η ταπείνωση που ακολουθεί τη δειλία, παρά ο θάνατος που έρχεται χωρίς να τον νιώσει σε στιγμή δύναμης και κοινής ελπίδας.

44. «Γι' αυτό και τους γονείς των τωρινών νεκρών, όσοι βρίσκεσαι εδώ τόσο δε σας κλαίω όσο θέλω να σας παρηγορήσω. Ξέρουν πια καλά πως τη ζωή τους την πέρασαν μέσα σε λογιών αλλαγές της τύχης κι ευτυχία είναι όσοι βρουν το πιο τιμημένο τέλος, όπως σήμερα αυτοί εδώ, ή την πιο τιμημένη λύπη, όπως σεις, κι όσων απ' τη μοίρα η ζωή μετρήθηκε έτσι, ώστε να είναι καλότυχοι όσο ζουν και να τους βρει ένας ωραίος θάνατος να συμπέσουν. Ξέρω, αλήθεια, πως είναι δύσκολο μ' όσα είπα να σας πείσω γι' αυτούς, που πολλές φορές θα'χετε αφορμή να τους θυμάστε στις χαρές των άλλων, χαρές τις οποίες και σεις κάποτε χαιρόσαστε· και **λυπάτε κανείς όχι αν δεν έχει αγαθά που δεν τα δοκίμασε, αλλά αν κάτι που το έχει συνηθίσει κατόπιν το χάσει**. Πρέπει όμως να δείχνετε εγκαρτέρηση και με την ελπίδα απόκτησης άλλων γιων, όσοι ακόμη είστε σε ηλικία να κάνετε παιδιά· γιατί και ατομικά οι γιοι που θα γεννηθούν κατόπι θα κάμουν μερικούς να ξεχάσουν αυτούς που δεν υπάρχουν, και στην πόλη θα είναι αυτό ωφέλιμο διπλά, και γιατί δε θα ερημώνεται και γιατί θα είναι ασφαλής. Γιατί δεν είναι δυνατό να αποφασίζουν για την πόλη ορθά και δίκαια όσοι δεν κινδυνεύουν σαν τους άλλους προσφέροντας κι αυτοί το ίδιο παιδιά. Όσοι πάλι είστε περασμένης ηλικίας, και το μεγαλύτερο μέρος της ζωής σας που ζήσατε ευτυχισμένοι να το θαρρείτε κέρδος και το υπόλοιπο ότι θα είναι μικρό, και να ανακουφίζεστε με τη δόξα αυτών εδώ. **Γιατί μονάχα η αγάπη για τις τιμές δεν γερνάει ποτέ, και στ' άχρηστα γηρατειά μεγαλύτερη τέρψη δε δίνει, όπως λένε μερικοί, το κέρδος, αλλά οι τιμές**.

45. «Για τους γιους πάλι των νεκρών, όσοι βρίσκεσαι εδώ, ή για τους αδελφούς βλέπω πιο δύσκολο τον αγώνα (γιατί κείνον που δεν υπάρχει, καθένας συνηθίζει να τον παινεύει) και με δυσκολία, αν δείξετε υπέρμετρη αντρεία, μπορεί να σας κρίνουν όχι όμοιους, αλλά λίγο κατώτερους. Γιατί οι ζωντανοί φθονούν τους ανταγωνιστές τους, ενώ κείνους που δεν τους στέκονται πια εμπόδιο τους τιμούν με αδιαφιλονίκητη εύνοια. Αν είναι ανάγκη να κάμω κάποια μνεία και για την αρετή των γυναικών, όσες τώρα θα μείνουν χήρες, θα πω ό,τι πρέπει με μια σύντομη παραίνεση· να μη δειχτείτε κατώτερες από τη γυναικεία σας φύση, μεγάλη θα είναι η δόξα σας, το ίδιο και για όποιαν θα μιλάνε οι άντρες ανάμεσά τους όσο γίνεται λιγότερο, είτε για να την παινεύουν είτε για να την κατηγορήσουν.

46. «Είπα κι εγώ, σύμφωνα με τη συνήθεια, όσα είχα κατάλληλα και με έργα, αυτοί που τάφηκαν, από τη μια τιμήθηκαν, απ' την άλλη τα παιδιά τους, από σήμερα κι ώσπου να γίνουν έφηβοι, η πόλη με δημόσια δαπάνη θ' αναθρέψει, προβάλλοντας έτσι ως βραβείο στους τέτοιους αγώνες ένα ωφέλιμο στεφάνι και για τους νεκρούς τούτους και για όσους μένουν· γιατί όπου υπάρχουν νομοθετημένα έπαθλα πολύ μεγάλα για την αντρεία, εκεί ζουν κι άριστοι πολίτες. Και τώρα, αφού καθένας αποτελείώσει το θρήνο του δικού του, ας πάτε στα σπίτια σας.»

[34] Ἐν δὲ τῷ αὐτῷ χειμῶνι Ἀθηναῖοι τῷ πατριῷ νόμῳ χρώμενοι δημοσίᾳ ταφᾶς ἐποίησαντο τῶν ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ πρώτων ἀποθανόντων τρόπῳ τοιῷδε. τὰ μὲν ὅστᾳ προτίθενται τῶν ἀπογενομένων πρότῃτα σκηνὴν ποιήσαντες, καὶ ἐπιφέρει τῷ αὐτοῦ ἕκαστος ἦν τι βούληται· ἐπειδὴν δὲ ἡ ἐκφορὰ ἦ, λάρνακας κυπαρισσῖνας ἄγουσιν ἄμαξαι, φυλῆς ἐκάστης μίαν· ἔνεστι δὲ τὰ ὅστᾳ ἦς ἕκαστος ἦν φυλῆς. μία δὲ κλίνη κενὴ φέρεται ἐστρωμένη τῶν ἀφανῶν, ὃ ἂν μὴ εὐρεθῶσιν ἐς ἀναίρεσιν. ξυνεκφέρει δὲ ὁ βουλόμενος καὶ ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ γυναῖκες πάρεισιν αἱ προσήκουσαι ἐπὶ τὸν τάφον ὀλοφυρόμεναι. τιθέασιν οὖν ἐς τὸ δημόσιον σῆμα, ὃ ἐστὶν ἐπὶ τοῦ καλλίστου προαστείου τῆς πόλεως, καὶ αἰεὶ ἐν αὐτῷ θάπτουσι τοὺς ἐκ τῶν

πολέμων, πλήν γε τοὺς ἐν Μαραθῶνι· ἐκείνων δὲ διαπρεπῆ τὴν ἀρετὴν κρίναντες αὐτοῦ καὶ τὸν τάφον ἐποίησαν. ἐπειδὴν δὲ κρύψωσι γῆ, ἀνὴρ ἡρημένος ὑπὸ τῆς πόλεως, ὃς ἂν γνώμη τε δοκῆ μὴ ἀξύνετος εἶναι καὶ ἀξιώσει προήκη, λέγει ἐπ' αὐτοῖς ἔπαινον τὸν πρέποντα· μετὰ δὲ τοῦτο ἀπέρχονται. ὦδε μὲν θάπτουσιν· καὶ διὰ παντὸς τοῦ πολέμου, ὅποτε ξυμβαίη αὐτοῖς, ἐχρῶντο τῷ νόμῳ. ἐπὶ δ' οὖν τοῖς πρώτοις τοῖσδε Περικλῆς ὁ Ξανθίππου ἠρέθη λέγειν. καὶ ἐπειδὴ καιρὸς ἐλάμβανε, προελθὼν ἀπὸ τοῦ σήματος ἐπὶ βῆμα ὑψηλὸν πεπονημένον, ὅπως ἀκούοιτο ὡς ἐπὶ πλείστον τοῦ ὀμίλου, ἔλεγε τοιάδε.

[35] Ὅι μὲν πολλοὶ τῶν ἐνθάδε ἤδη εἰρηκότων ἐπαινοῦσι τὸν προσθέντα τῷ νόμῳ τὸν λόγον τόνδε, ὡς καλὸν ἐπὶ τοῖς ἐκ τῶν πολέμων θαπτομένοις ἀγορεύεσθαι αὐτόν. ἐμοὶ δὲ ἀρκοῦν ἂν ἐδόκει εἶναι ἀνδρῶν ἀγαθῶν ἔργῳ γενομένων ἔργῳ καὶ δηλοῦσθαι τὰς τιμάς, οἷα καὶ νῦν περὶ τὸν τάφον τόνδε δημοσίᾳ παρασκευασθέντα ὁρᾶτε, καὶ μὴ ἐν ἐνὶ ἀνδρὶ πολλῶν ἀρετὰς κινδυνεύεσθαι εὖ τε καὶ χεῖρον εἰπόντι πιστευθῆναι. χαλεπὸν γὰρ τὸ μετρίως εἰπεῖν ἐν ᾧ μόλις καὶ ἡ δόκησις τῆς ἀληθείας βεβαιοῦται. ὁ τε γὰρ ξυνειδῶς καὶ εὖνους ἀκροατῆς τάχ' ἂν τι ἐνδεεστέρωσ πρὸς ἃ βούλεται τε καὶ ἐπίσταται νομίσειε δηλοῦσθαι, ὁ τε ἄπειρος ἔστιν ἃ καὶ πλεονάζεσθαι, διὰ φθόνον, εἴ τι ὑπὲρ τὴν αὐτοῦ φύσιν ἀκούοι. μέχρι γὰρ τοῦδε ἀνεκτοὶ οἱ ἔπαινοὶ εἰσι περὶ ἐτέρων λεγόμενοι, ἐς ὅσον ἂν καὶ αὐτὸς ἕκαστος οἴηται ἰκανὸς εἶναι δρᾶσαι τι ὧν ἤκουσεν· τῷ δὲ ὑπερβάλλοντι αὐτῶν φθονοῦντες ἤδη καὶ ἀπιστοῦσιν. ἐπειδὴ δὲ τοῖς πάλαι οὕτως ἐδοκιμάσθη ταῦτα καλῶς ἔχειν, χρὴ καὶ ἐμὲ ἐπόμενον τῷ νόμῳ πειραῖσθαι ὑμῶν τῆς ἐκάστου βουλήσεώς τε καὶ δόξης τυχεῖν ὡς ἐπὶ πλείστον.

[36] Ἴ" Ἀρξομαι δὲ ἀπὸ τῶν προγόνων πρώτον· δίκαιον γὰρ αὐτοῖς καὶ πρέπον δὲ ἅμα ἐν τῷ τοιῷδε τὴν τιμὴν ταύτην τῆς μνήμης δίδοσθαι. τὴν γὰρ χώραν οἱ αὐτοὶ αἰεὶ οἰκοῦντες διαδοχῆ τῶν ἐπιγιγνομένων μέχρι τοῦδε ἐλευθέραν δι' ἀρετὴν παρέδοσαν. καὶ ἐκεῖνοί τε ἀξιοὶ ἐπαινοῦ καὶ ἔτι μᾶλλον οἱ πατέρες ἡμῶν· κτησάμενοι γὰρ πρὸς οἷς ἐδέξαντο ὄσσην ἔχομεν ἀρχὴν οὐκ ἀπόνως ἡμῖν τοῖς νῦν προσκατέλιπον. τὰ δὲ πλείω αὐτῆς αὐτοὶ ἡμεῖς οἶδε οἱ νῦν ἔτι ὄντες μάλιστα ἐν τῇ καθεστηκυίᾳ ἡλικίᾳ ἐπηυξήσαμεν καὶ τὴν πόλιν τοῖς πᾶσι παρεσκευάσαμεν καὶ ἐς πόλεμον καὶ ἐς εἰρήνην αὐταρκεστάτην. ὧν ἐγὼ τὰ μὲν κατὰ πολέμους ἔργα, οἷς ἕκαστα ἐκτέθη, ἢ εἴ τι αὐτοὶ ἢ οἱ πατέρες ἡμῶν βάρβαρον ἢ Ἑλληνα πολέμιον ἐπιόντα προθύμως ἡμυνάμεθα, μακρηγορεῖν ἐν εἰδόσιν οὐ βουλόμενος ἐάσω· ἀπὸ δὲ οἷας τε ἐπιτηδεύσεως ἤλθομεν ἐπ' αὐτὰ καὶ μεθ' οἷας πολιτείας καὶ τρόπων ἐξ οἷων μεγάλα ἐγένετο, ταῦτα δηλώσας

πρώτον εἶμι καὶ ἐπὶ τὸν τῶνδε ἔπαινον, νομίζων ἐπὶ τε τῷ παρόντι οὐκ ἂν ἀπρεπῆ λεχθῆναι αὐτὰ καὶ τὸν πάντα ὄμιλον καὶ ἀστών καὶ ξένων ξύμφορον εἶναι ἐπακουσαι αὐτῶν.

[37] Ἐρώμεθα γὰρ πολιτεία οὐ ζηλούση τοὺς τῶν πέλας νόμους, παράδειγμα δὲ μᾶλλον αὐτοὶ ὄντες τισὶν ἢ μιμούμενοι ἑτέρους. καὶ ὄνομα μὲν διὰ τὸ μὴ ἐς ὀλίγους ἀλλ' ἐς πλείονας οἰκεῖν δημοκρατία κέκληται· μέτεστι δὲ κατὰ μὲν τοὺς νόμους πρὸς τὰ ἴδια διάφορα πᾶσι τὸ ἴσον, κατὰ δὲ τὴν ἀξίωσιν, ὡς ἕκαστος ἐν τῷ εὐδοκίμῳ, οὐκ ἀπὸ μέρους τὸ πλεόν ἐς τὰ κοινὰ ἢ ἀπ' ἀρετῆς προτιμᾶται, οὐδ' αὖ κατὰ πενίαν, ἔχων γέ τι ἀγαθὸν δρᾶσαι τὴν πόλιν, ἀξιώματος ἀφανεία κεκώλυται. ἐλευθέρως δὲ τὰ τε πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύομεν καὶ ἐς τὴν πρὸς ἀλλήλους τῶν καθ' ἡμέραν ἐπιτηδευμάτων ὑποψίαν, οὐ δι' ὀργῆς τὸν πέλας, εἰ καθ' ἡδονὴν τι δρᾷ, ἔχοντες, οὐδὲ ἀζημίους μὲν, λυπηρὰς δὲ τῇ ὄψει ἀχθηδόνας προσπιθέμενοι. ἀνεπαχθῶς δὲ τὰ ἴδια προσομιλοῦντες τὰ δημόσια διὰ δέος μάλιστα οὐ παρανομοῦμεν, τῶν τε αἰεὶ ἐν ἀρχῇ ὄντων ἀκροάσει καὶ τῶν νόμων, καὶ μάλιστα αὐτῶν ὅσοι τε ἐπ' ὠφελίᾳ τῶν ἀδικουμένων κεῖνται καὶ ὅσοι ἄγραφοι ὄντες αἰσχύνῃ ὁμολογουμένην φέρουσιν.

[38] Καὶ μὴν καὶ τῶν πόνων πλείστας ἀναπαύλας τῇ γνώμῃ ἐπορισάμεθα, ἀγῶσι μὲν γε καὶ θυσίαις διετησίαις νομίζοντες, ἰδίαις δὲ κατασκευαῖς εὐπρεπέσιν, ὧν καθ' ἡμέραν ἢ τέρψις τὸ λυπηρὸν ἐκπλήσσει. ἐπεσέρχεται δὲ διὰ μέγεθος τῆς πόλεως ἐκ πάσης γῆς τὰ πάντα, καὶ ξυμβαίνει ἡμῖν μηδὲν οἰκειότερα τῇ ἀπολαύσει τὰ αὐτοῦ ἀγαθὰ γιγνόμενα καρποῦσθαι ἢ καὶ τὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων.

[39] Διαφέρομεν δὲ καὶ ταῖς τῶν πολεμικῶν μελέταις τῶν ἐναντίων τοῖσδε. τὴν τε γὰρ πόλιν κοινὴν παρέχομεν, καὶ οὐκ ἔστιν ὅτε ξηνηλασίαις ἀπείργομέν τινα ἢ μαθήματος ἢ θεάματος, ὃ μὴ κρυφθὲν ἂν τις τῶν πολεμίων ἰδὼν ὠφελῆθει, πιστεύοντες οὐ ταῖς παρασκευαῖς τὸ πλεόν καὶ ἀπάταις ἢ τῷ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ἐς τὰ ἔργα εὐψύχῳ· καὶ ἐν ταῖς παιδείαις οἱ μὲν ἐπιπόνῳ ἀσκήσει εὐθύς νέοι ὄντες τὸ ἀνδρεῖον μετέρχονται, ἡμεῖς δὲ ἀνειμένως δαιτώμενοι οὐδὲν ἦσσαν ἐπὶ τοὺς ἰσοπαλεῖς κινδύνους χωροῦμεν. τεκμήριον δέ· οὔτε γὰρ Λακεδαιμόνιοι καθ' ἑαυτοῦς, μεθ' ἀπάντων δὲ ἐς τὴν γῆν ἡμῶν στρατεύουσι, τὴν τε τῶν πέλας αὐτοὶ ἐπελθόντες οὐ χαλεπῶς ἐν τῇ ἀλλοτρίᾳ τοὺς περὶ τῶν οἰκείων ἀμυνομένους μαχόμενοι τὰ πλείω κρατοῦμεν. ἀθρόα τε τῇ δυνάμει ἡμῶν οὐδεὶς πῶ πολέμιος ἐνέτυχε διὰ τὴν τοῦ ναυτικοῦ τε ἅμα ἐπιμέλειαν καὶ τὴν ἐν τῇ γῇ ἐπὶ πολλὰ ἡμῶν αὐτῶν ἐπίπεμψιν· ἦν δὲ πού μορίῳ τινὶ προσμείξωσι, κρατήσαντές τέ τινας ἡμῶν πάντας ἀυχοῦσιν ἀπεῶσθαι καὶ νικηθέντες ὑφ' ἀπάντων

ήσσησθαι. καίτοι εἰ ῥαθυμία μᾶλλον ἢ πόνων μελέτη καὶ μὴ μετὰ νόμων τὸ πλεόν ἢ τρόπων ἀνδρείας ἐθέλομεν κινδυνεύειν, περιγίγνεται ἡμῖν τοῖς τε μέλλουσιν ἀλγεινοῖς μὴ προκάμνειν, καὶ ἐς αὐτὰ ἐλθοῦσι μὴ ἀτολμοτέρους τῶν αἰεὶ μοχθούντων φαίνεσθαι, καὶ ἔν τε τούτοις τὴν πόλιν ἀξίαν εἶναι θαυμάζεσθαι καὶ ἔτι ἐν ἄλλοις.

[40] 'Φιλοκαλοῦμέν τε γὰρ μετ' εὐτελείας καὶ φιλοσοφοῦμεν ἄνευ μαλακίας· πλούτῳ τε ἔργου μᾶλλον καιρῷ ἢ λόγου κόμπῳ χρώμεθα, καὶ τὸ πένεσθαι οὐχ ὁμολογεῖν τινὶ αἰσχρόν, ἀλλὰ μὴ διαφεύγειν ἔργῳ αἴσχιον. ἐνι τε τοῖς αὐτοῖς οἰκείων ἅμα καὶ πολιτικῶν ἐπιμέλεια, καὶ ἑτέροις πρὸς ἔργα τετραμμένοις τὰ πολιτικὰ μὴ ἐνδεῶς γνῶναι· μόνοι γὰρ τὸν τε μηδὲν τῶνδε μετέχοντα οὐκ ἀπράγμονα, ἀλλ' ἀχρεῖον νομίζομεν, καὶ οἱ αὐτοὶ ἦτοι κρίνομεν γε ἢ ἐνθυμούμεθα ὀρθῶς τὰ πράγματα, οὐ τοὺς λόγους τοῖς ἔργοις βλάβην ἠγούμενοι, ἀλλὰ μὴ προδιδαχθῆναι μᾶλλον λόγῳ πρότερον ἢ ἐπὶ ἃ δεῖ ἔργῳ ἐλθεῖν. διαφερόντως γὰρ δὴ καὶ τόδε ἔχομεν ὥστε τολμᾶν τε οἱ αὐτοὶ μάλιστα καὶ περὶ ὧν ἐπιχειρήσομεν ἐκλογίζεσθαι· ὃ τοῖς ἄλλοις ἀμαθία μὲν θράσος, λογισμὸς δὲ ὄκνον φέρει. κράτιστοι δ' ἂν τὴν ψυχὴν δικαίως κριθεῖεν οἱ τὰ τε δεινὰ καὶ ἡδέα σαφέστατα γινώσκοντες καὶ διὰ ταῦτα μὴ ἀποτρεπόμενοι ἐκ τῶν κινδύνων. καὶ τὰ ἐς ἀρετὴν ἐνηντιώμεθα τοῖς πολλοῖς· οὐ γὰρ πάσχοντες εὖ, ἀλλὰ δρῶντες κτώμεθα τοὺς φίλους. βεβαιότερος δὲ ὁ δράσας τὴν χάριν ὥστε ὀφειλομένην δι' εὐνοίας ᾧ δέδωκε σῶζειν· ὁ δὲ ἀντοφείλων ἀμβλύτερος, εἰδῶς οὐκ ἐς χάριν, ἀλλ' ἐς ὀφείλημα τὴν ἀρετὴν ἀποδώσων. καὶ μόνοι οὐ τοῦ συμφέροντος μᾶλλον λογισμῷ ἢ τῆς ἐλευθερίας τῷ πιστῷ ἀδεῶς τινὰ ὠφελουμέν.

[41] 'Ξυνελών τε λέγω τὴν τε πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι καὶ καθ' ἕκαστον δοκεῖν ἂν μοι τὸν αὐτὸν ἄνδρα παρ' ἡμῶν ἐπὶ πλεῖστ' ἂν εἶδη καὶ μετὰ χαρίτων μάλιστ' ἂν εὐτραπέλως τὸ σῶμα αὐτάρκες παρέχεσθαι. καὶ ὡς οὐ λόγων ἐν τῷ παρόντι κόμπος τάδε μᾶλλον ἢ ἔργων ἐστὶν ἀλήθεια, αὐτὴ ἡ δύναμις τῆς πόλεως, ἣν ἀπὸ τῶνδε τῶν τρόπων ἐκτησάμεθα, σημαίνει. μόνη γὰρ τῶν νῦν ἀκοῆς κρείστων ἐς πείραν ἔρχεται, καὶ μόνη οὔτε τῷ πολεμίῳ ἐπελθόντι ἀγανάκτησιν ἔχει ὑφ' οἴων κακοπαθεῖ οὔτε τῷ ὑπηκόῳ κατάμεμψιν ὡς οὐχ ὑπ' ἀξίων ἄρχεται. μετὰ μεγάλων δὲ σημείων καὶ οὐ δὴ τοι ἀμάρτυρόν γε τὴν δύναμιν παρασχόμενοι τοῖς τε νῦν καὶ τοῖς ἔπειτα θαυμασθησόμεθα, καὶ οὐδὲν προσδεόμενοι οὔτε Ὀμήρου ἐπαινέτου οὔτε ὅστις ἔπεισι μὲν τὸ αὐτίκα τέρψει, τῶν δ' ἔργων τὴν ὑπόνοιαν ἢ ἀλήθεια βλάβει, ἀλλὰ πᾶσαν μὲν θάλασσαν καὶ γῆν ἐσβατὸν τῇ ἡμετέρῃ τόλμῃ καταναγκάσαντες γενέσθαι, πανταχοῦ δὲ μνημεῖα κακῶν τε κάγαθῶν αἰδία συγκατοικίσαντες. περὶ τοιαύτης οὖν

πόλεως οἶδε τε γενναίως δικαιούντες μὴ ἀφαιρεθῆναι αὐτὴν μαχόμενοι ἐτελεύτησαν, καὶ τῶν λειπομένων πάντα τινὰ εἰκὸς ἐθέλιν ὑπὲρ αὐτῆς κάμειν.

[42] 'Δι' ὃ δὴ καὶ ἐμήκυνα τὰ περὶ τῆς πόλεως, διδασκαλίαν τε ποιούμενος μὴ περὶ ἴσου ἡμῖν εἶναι τὸν ἀγῶνα καὶ οἷς τῶνδε μὴδὲν ὑπάρχει ὁμοίως, καὶ τὴν εὐλογίαν ἅμα ἐφ' οἷς νῦν λέγω φανεράν σημείοις καθιστάς. καὶ εἴρηται αὐτῆς τὰ μέγιστα· ἃ γὰρ τὴν πόλιν ὑμνησα, αἱ τῶνδε καὶ τῶν τοιῶνδε ἀρεταὶ ἐκόσμησαν, καὶ οὐκ ἂν πολλοῖς τῶν Ἑλλήνων ἰσόρροπος ὡσπερ τῶνδε ὁ λόγος τῶν ἔργων φανείη. δοκεῖ δέ μοι δηλοῦν ἀνδρὸς ἀρετὴν πρώτη τε μηνύουσα καὶ τελευταία βεβαιούσα ἢ νῦν τῶνδε καταστροφή. καὶ γὰρ τοῖς τᾶλλα χεῖροσι δίκαιον τὴν ἐς τοὺς πολέμους ὑπὲρ τῆς πατρίδος ἀνδραγαθίαν προτίθεσθαι· ἀγαθῷ γὰρ κακὸν ἀφανίσαντες κοινῶς μᾶλλον ὠφέλησαν ἢ ἐκ τῶν ἰδίων ἔβλαψαν. τῶνδε δὲ οὔτε πλούτου τις τὴν ἔτι ἀπόλαυσιν προτιμήσας ἐμαλακίσθη οὔτε πενίας ἐλπίδι, ὡς κἂν ἔτι διαφυγῶν αὐτὴν πλουτήσειεν, ἀναβολὴν τοῦ δεινοῦ ἐποιήσατο· τὴν δὲ τῶν ἐναντίων τιμωρίαν ποθεινοτέραν αὐτῶν λαβόντες καὶ κινδύνων ἅμα τόνδε κάλλιστον νομίσαντες ἐβουλήθησαν μετ' αὐτοῦ τοὺς μὲν τιμωρεῖσθαι, τῶν δὲ ἐφίεσθαι, ἐλπίδι μὲν τὸ ἀφανὲς τοῦ κατορθώσειν ἐπιτρέψαντες, ἔργῳ δὲ περὶ τοῦ ἤδη ὀρωμένου σφίσιν αὐτοῖς ἀξιούντες πεποιθέναι, καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀμύνεσθαι καὶ παθεῖν μᾶλλον ἡγησάμενοι ἢ [τὸ] ἐνδόντες σώζεσθαι, τὸ μὲν αἰσχρὸν τοῦ λόγου ἔφυγον, τὸ δ' ἔργον τῷ σώματι ὑπέμειναν καὶ δι' ἐλαχίστου καιροῦ τύχης ἅμα ἀκμῇ τῆς δόξης μᾶλλον ἢ τοῦ δέους ἀπηλλάγησαν.

[43] 'Καὶ οἶδε μὲν προσηκόντως τῇ πόλει τοιοῖδε ἐγένοντο· τοὺς δὲ λοιποὺς χρῆ ἀσφαλεστέραν μὲν εὔχεσθαι, ἀτολμοτέραν δὲ μὴδὲν ἀξιῶν τὴν ἐς τοὺς πολεμίους διάνοιαν ἔχειν, σκοποῦντας μὴ λόγῳ μόνῳ τὴν ὠφελίαν, ἦν ἂν τις πρὸς οὐδὲν χεῖρον αὐτοὺς ὑμᾶς εἰδότας μηκύνει, λέγων ὅσα ἐν τῷ τοὺς πολεμίους ἀμύνεσθαι ἀγαθὰ ἔνεστιν, ἀλλὰ μᾶλλον τὴν τῆς πόλεως δύναμιν καθ' ἡμέραν ἔργῳ θεωμένους καὶ ἐραστάς γιγνομένους αὐτῆς, καὶ ὅταν ὑμῖν μεγάλη δόξη εἶναι, ἐνθυμουμένους ὅτι τολμῶντες καὶ γινώσκοντες τὰ δέοντα καὶ ἐν τοῖς ἔργοις αἰσχυρόμενοι ἄνδρες αὐτὰ ἐκτήσαντο, καὶ ὅποτε καὶ πείρα του σφαλεῖεν, οὐκ οὖν καὶ τὴν πόλιν γε τῆς σφετέρας ἀρετῆς ἀξιούντες στερίσκειν, κάλλιστον δὲ ἔρανον αὐτῇ προῖεμένοι. κοινῇ γὰρ τὰ σώματα διδόντες ἰδίᾳ τὸν ἀγήρων ἔπαινον ἐλάμβανον καὶ τὸν τάφον ἐπισημότατον, οὐκ ἐν ᾧ κείνται μᾶλλον, ἀλλ' ἐν ᾧ ἢ δόξα αὐτῶν παρὰ τῷ ἐντυχόντι αἰεὶ καὶ λόγου καὶ ἔργου καιρῷ αἰεὶ μνηστος καταλείπεται. ἀνδρῶν γὰρ ἐπιφανῶν πᾶσα γῆ τάφος, καὶ οὐ στηλῶν μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ σημαίνει ἐπιγραφή, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ μὴ προσηκούσῃ

ἄγραφος μνήμη παρ' ἐκάστῳ τῆς γνώμης μᾶλλον ἢ τοῦ ἔργου ἐνδαιπάται. οὐς νῦν ὑμεῖς ζηλώσαντες καὶ τὸ εὐδαιμον τὸ ἐλεύθερον, τὸ δ' ἐλεύθερον τὸ εὐψυχον κρίναντες μὴ περιορᾶσθε τοὺς πολεμικοὺς κινδύνους. οὐ γὰρ οἱ κακοπραγούντες δικαιότερον ἀφειδοῖεν ἂν τοῦ βίου, οἷς ἐλπίς οὐκ ἔστιν ἀγαθοῦ, ἀλλ' οἷς ἢ ἐναντία μεταβολὴ ἐν τῷ ζῆν ἔτι κινδυνεύεται καὶ ἐν οἷς μάλιστα μεγάλα τὰ διαφέροντα, ἦν τι ππαίσωσιν. ἀλγεινότερα γὰρ ἀνδρὶ γε φρόνημα ἔχοντι ἢ μετὰ τοῦ {[ἐν τῷ]} μαλακισθῆναι κάκωσις ἢ ὁ μετὰ ῥώμης καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἅμα γινόμενος ἀναίσθητος θάνατος.

[44] 'Δι' ὅπερ καὶ τοὺς τῶνδε νῦν τοκέας, ὅσοι πάρεστε, οὐκ ὀλοφύρομαι μᾶλλον ἢ παραμυθήσομαι. ἐν πολυτρόποις γὰρ ξυμφοραῖς ἐπίστανται τραφέντες· τὸ δ' εὐτυχές, οἷ ἂν τῆς εὐπρεπεστάτης λάχωσιν, ὥσπερ οἶδε μὲν νῦν, τελευτῆς, ὑμεῖς δὲ λύπης, καὶ οἷς ἐνευδαιμονήσαι τε ὁ βίος ὁμοίως καὶ ἐντελευτήσαι ξυμεμετρήθη. χαλεπὸν μὲν οὖν οἶδα πείθειν ὄν, ὦν καὶ πολλάκις ἔξετε ὑπομνήματα ἐν ἄλλων εὐτυχίαις, αἷς ποτὲ καὶ αὐτοὶ ἠγάλλεσθε· καὶ λύπη οὐχ ὦν ἂν τις μὴ πειρασάμενος ἀγαθῶν στερίσκηται, ἀλλ' οὐ ἂν ἐθὰς γενόμενος ἀφαιρεθῆ. καρτερεῖν δὲ χρῆ καὶ ἄλλων παιδῶν ἐλπίδι, οἷς ἔτι ἡλικία τέκνωσιν ποιεῖσθαι· ἰδίᾳ τε γὰρ τῶν οὐκ ὄντων λήθη οἱ ἐπιγιγνόμενοί τισιν ἔσονται, καὶ τῆ πόλει διχόθεν, ἕκ τε τοῦ μὴ ἐρημοῦσθαι καὶ ἀσφαλείᾳ, ξυνοίσει· οὐ γὰρ οἷόν τε ἴσον τι ἢ δίκαιον βουλευέσθαι οἷ ἂν μὴ καὶ παιῖδας ἐκ τοῦ ὁμοίου παραβαλλόμενοι κινδυνεύωσιν. ὅσοι δ' αὐτὴν παρηβήκατε, τὸν τε πλέονα κέρδος ὄν ἠτύχεῖτε βίον ἠγεῖσθε καὶ τόνδε βραχὺν ἔσεσθαι, καὶ τῆ τῶνδε εὐκλείᾳ κουφίζεσθε. τὸ γὰρ φιλότιμον ἀγῆρων μόνον, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἀχρείῳ τῆς ἡλικίας τὸ κερδαίνειν, ὥσπερ τινὲς φασι, μᾶλλον τέρπει, ἀλλὰ τὸ τιμᾶσθαι. [45] παισὶ δ' αὐτὴν ὅσοι τῶνδε πάρεστε ἢ ἀδελφοῖς ὀρῶ μέγαν τὸν ἀγῶνα (τὸν γὰρ οὐκ ὄντα ἅπας εἴωθεν ἐπαινεῖν), καὶ μόλις ἂν καθ' ὑπερβολὴν ἀρετῆς οὐχ ὁμοῖοι, ἀλλ' ὀλίγω χεῖρους κριθεῖτε. φθόνος γὰρ τοῖς ζῶσι πρὸς τὸ ἀντίπαλον, τὸ δὲ μὴ ἐμποδῶν ἀνανταγωνίστω εὐνοία τετίμηται. εἰ δὲ με δεῖ καὶ γυναικειᾶς τι ἀρετῆς, ὅσοι νῦν ἐν χηρείᾳ ἔσονται, μνησθῆναι, βραχεῖα παραινέσει ἅπαν σημανῶ. τῆς τε γὰρ ὑπαρχούσης φύσεως μὴ χεῖροσι γενέσθαι ὑμῖν μεγάλη ἢ δόξα καὶ ἦς ἂν ἐπ' ἐλάχιστον ἀρετῆς πέρι ἢ ψόγου ἐν τοῖς ἄρσεσι κλέος ἦ.

[46] 'Εἶρηται καὶ ἐμοὶ λόγῳ κατὰ τὸν νόμον ὅσα εἶχον πρόσφορα, καὶ ἔργῳ οἱ θαπτόμενοι τὰ μὲν ἤδη κεκόσμηνται, τὰ δὲ αὐτῶν τοὺς παῖδας τὸ ἀπὸ τοῦδε δημοσίᾳ ἢ πόλις μέχρι ἡβῆς θρέψει, ὠφέλιμον στέφανον τοῖσδέ τε καὶ τοῖς λειπομένοις τῶν

τοιῶνδε ἀγώνων προτιθείσα· ἄθλα γὰρ οἷς κείται ἀρετῆς μέγιστα, τοῖς δὲ καὶ ἄνδρες
ἄριστοι πολιτεύουσιν. νῦν δὲ ἀπολοφυράμενοι ὄν προσήκει ἐκάστω ἄπιτε.'